

**2009-
2012**

DRUKKE KINDEREN.

Afstudeerscriptie Sociaal Pedagogisch werker niveau 3. Over drukke kinderen en kinderen met AD(H)D.

Naam: Chantal Eickenboom
Opleiding: Sociaal Pedagogisch werker Niveau 3
Albeda college Rosestraat, Rotterdam
Klas: Klas 3W
Cohort: 2009-2012
Deelkwalificatie 316 BasisonderwijsPraktijkplaats:
Delftse Montessorischool
Te Delft.
Scriptie begeleider: Danielle Ravel
Lies Limburg

Inhoudsopgave

Motivatie.

Inleiding 1-5

Beschrijving van de school en stageplaats van de school en ligging.

De doelgroep.

Mijn klas.

Hoofdstuk 1 6-14

1.1 Subvragen.

1.1.1 Wat is druk?.

1.1.2 Welke kenmerken hebben drukke kinderen?.

1.1.3 Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen?.

1.2 Literatuur onderzoek en bronvermelding.

Wat is druk?.

Welke kenmerken hebben drukke kinderen?

Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen?.

1.3 Het beleid van de Delftse Montessorischool.

1.4 Eigen handelen in de praktijksituaties en de reflectie op mijn eigen handelen.

1.5 Vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling en het literatuur onderzoek en mijn mening.

1.6 antwoorden op de subvragen.

Hoofdstuk 2 14-22

2.1 Wat is AD(H)D?

Hoe wordt AD(H)D gediagnosticeerd?.

Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D?.

2.2 Literatuur onderzoek en bronvermelding.

2.1.1 Wat is druk?

2.1.2 Hoe wordt AD(H)D gediagnosticeerd?.

2.1.3 Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D?.

2.3 Het beleid van De Delftse Montessorischool.

2.4 Eigen handelen in de praktijksituaties en de reflectie op mijn eigen handelen.

2.5 vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling en het literatuur onderzoek en mijn mening.

2.6 Antwoorden op de subvragen.

Hoofdstuk 3 23-30

3.1 Subvragen.

Hoe kun je het beste omgaan met drukke kinderen en AD(H)D kinderen?
Welke methodes zijn er?
Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D, zodat er meer begrip ontstaat?

- 3.2 Literatuur onderzoek en bronvermelding.
- 3.3 het beleid van De Delftse Montessorischool.
- 3.4 Eigen handelen in de praktijksituaties en reflectie op mijn eigen handelen.
- 3.5 Vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling en het literatuur onderzoek en mijn mening.
- 3.6 antwoorden op de subvragen.

Hoofdstuk 4 30-36

- 4.1 subvragen.
Kunnen kinderen met AD(H)D terecht in het reguliere onderwijs of moeten zij naar het speciaal basisonderwijs?
Hebben kinderen met AD(H)D psychosociale problemen?
Hoe kan ik als spw'er een positieve bijdrage leveren aan de begeleiding, de communicatie en de zorg voor het kind met AD(H)D?
- 4.2 Literatuur onderzoek en bronvermelding.
- 4.3 Het beleid van De Delftse Montessorischool.
- 4.4 Eigen handelen in de praktijksituaties en reflectie op mijn eigen handelen.
- 4.5 Vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling en het literatuur onderzoek en mijn eigen mening.
- 4.6 Antwoorden op de subvragen.

Eindconclusie 37-40.
Bronvermelding 40.

DRUKKE KINDEREN

DEELKWALIFICATIE 316 BASISONDERWIJS.

In deze scriptie richt ik mij op de vraag:
Hoe kan ik als spw'er drukke kinderen in de klas begeleiden?

Inleidend verhaaltje:

Ik ga het in deze scriptie hebben over drukke kinderen in de klas, en met ADHD/ADD om een beter beeld te kunnen krijgen over de vraag hoe je drukke kinderen in de klas het beste kunt begeleiden.

Motivatie:

Ik loop stage in het Montessorionderwijs en de vraag: "Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen in de klas " ? boeit mij heel erg omdat het lijkt alsof de kinderen van tegenwoordig veel drukker zijn dan vroeger. Deze scriptie wil ik wijden aan mijzelf en aan anderen omdat ik zelf ook een vorm van ADHD heb, het nog niet zo bekende ADD zonder de hyperactiviteit maar wel met heel veel chaos in mijn hoofd en in de praktijk merk ik dat het voor mensen altijd een probleem is hoe zij met mij om moeten gaan en er altijd een negatief beeld aan is geplakt. Zoals: je bent druk, je luistert niet, of je bent niet zelfstandig genoeg. Je bent teveel in jezelf gekeerd etc.

Ik hoop dat ik door deze afstudeerscriptie meer helderheid kan geven over het waarom kinderen zo druk zijn vandaag de dag en hoe er mee kan worden omgegaan.

Want ook zonder ADHD kun je heel druk zijn.

Bijvoorbeeld door te veel snoepen, waardoor zij een te grote hoeveelheid aan suiker binnen krijgen waardoor kinderen drukker worden.

Er is naar mijn mening nog geen duidelijkheid over hoe je met drukke kinderen kunt omgaan zonder ze gelijk het etiket ADHD/ADD op te plakken en vol te stoppen met medicatie.

Graag zou ik hier meer duidelijkheid over willen krijgen en ik hoop in mijn zoektocht zo mijn antwoorden te vinden op de vragen in mijn scriptie.

Beschrijving van de school en stageplaats

School en ligging:

De school is een onderdeel van een vereniging en is aangesloten bij de overkoepelende vereniging van bijzondere scholen in Nederland, de VBS. Daarnaast geniet de school erkenning door de Nederlandse Montessori Vereniging.

De school voldoet aan de landelijk vastgestelde criteria voor Montessorischolen.

In het schoolplan staat beschreven wat de missie en visie is van het Montessorionderwijs.

Daaruit halen we de kern:

“ We vinden het belangrijk om op een open manier met elkaar om te gaan en we stellen het kind als volledig geaccepteerd mens centraal “.

Alle kinderen die aan de Delftse Montessorischool worden toevertrouwd, worden meegenomen en wordt de verantwoordelijkheid voorgedragen. Eigen tempo en aanleg zijn bepalend.

En er worden zelfstandige en evenwichtige kinderen afgeleverd, die zowel cognitief als sociaal-emotioneel klaar zijn voor hun verdere ontwikkeling na de basisschoolperiode.

Het schoolgebouw is in vier fasen gebouwd en is speciaal als Montessorischool ontworpen in 1968 door de bekende architect Herman Hertzberger.

De school heeft een centrale hal, een documentatie centrum, een werkplaats en een studio.

En talloze nissen en werkplekjes waar kinderen zelfstandig of in kleine groepjes kunnen werken.

De school is gelegen in de wijk Hof van Delft.

De leerlingen komen uit de wijde omgeving o.a. Delft, Den Haag, Rijswijk, Nootdorp, Den Hoorn, Delfgauw en Pijnacker.

De doelgroep:

De school bestaat uit groep 1 t/m 8 maar al deze groepen zijn met elkaar verbonden.

Zo zijn er meerdere groepen in 1 klas.

In de onderbouw wordt er in de klas en tijdens spel/gym activiteiten door de kinderen gebruik gemaakt van ritmieken. (dit zijn gymschoenen/sloffen voor in het schoolgebouw).

Tijdens de lessen werken we met natuurlijke materialen en wordt hen geleerd wat hun bijdrage is in dit leven aan de natuur en de wereld om ons heen.

Dit komt in alle lessen terug.

Met handvaardigheid, maar ook met taal en rekenen wordt er met materiaal gewerkt.

Er werken gemiddeld 23 mensen op school.

Waaronder de directeur, een vervangend directeur die tevens mijn stagebegeleidster is en leerkracht in de klas waar ik stage loop.

Een conciërge, 1 intern begeleidster/remedial teacher, die tevens op de woensdagochtend de groepen 3, 4 en 5 les geeft, 1 directie secretaresse.

En verder 18 leerkrachten.

Mijn Klas:

Ik loop stage in de groepen 3, 4 en 5 die bestaat uit 27 kinderen en is 1 klas.

Het is een hele leuke, maar ook drukke klas en de kinderen hebben allemaal een verschillende achtergrond.

Zo zijn er kinderen met ouders die uit Somalië, Marokko, Turkije, Egypte en Duitsland komen maar ook kinderen die bijvoorbeeld een jaar op onze school verblijven omdat een van beide ouders tijdelijk in Nederland werkt. De meeste ouders zijn hoog opgeleid, maar er zitten ook kinderen in de klas van wie de ouders laag of helemaal niet opgeleid zijn.

Vaak komen deze kinderen uit andere landen zoals Somalië en gaat het vaak om de moeders die weinig Nederlandse taal hebben geleerd.

De leeftijd van de kinderen ligt tussen de 6 en de 9 jaar en is bepalend voor de groep waar het kind zit.

De kinderen starten in groep drie en hebben dan over het algemeen de leeftijd van zes jaar.

Als zij zeven jaar zijn stromen zij meestal door naar groep vier

Als zij na groep vijf doorstromen naar groep zes, verlaten zij de klas als zij gemiddeld negen jaar oud zijn.

In de periode vanaf groep 3 t/m groep 5, verblijven de kinderen dus drie jaar gemiddeld in dezelfde klas met dezelfde leerkracht.

Het zijn over het algemeen kinderen die iets meer ontwikkeld zijn in hun algemene kennis en vaardigheden dan de meeste leeftijdsgenoten.

Er wordt van hen een zekere zelfstandigheid verwacht die op andere reguliere basisscholen niet altijd wordt geëist.

Wij hebben in de klas 9 derde groepers, 5 vierde groepers en 13 vijfde groepers zitten.

Het aantal medewerkers in onze klas bestaan alleen uit de leerkracht, en twee ochtenden in de week ben ik er zelf bij.

Toelichting Hoofdstukken:

In deze scriptie zal ik in de volgende hoofdstukken de volgende 4 vragen aan de orde brengen:

In hoofdstuk 1 zal ik in gaan op de vragen:

Wat is druk?

Welke kenmerken hebben drukke kinderen?

Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen?

In het tweede hoofdstuk zal ik in gaan op de vragen:

Wat is ADHD/ADD

Hoe wordt ADHD/ADD gediagnosticeerd ?

Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met ADHD/ADD ?

Hoofdstuk drie zal gaan over:

Hoe kun je omgaan met drukke kinderen ?

Welke methodes zijn er?

Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met ADHD/ADD, waardoor er meer begrip ontstaat?

Hoofdstuk vier zal gaan over:

Kunnen kinderen met ADHD/ADD terecht in het reguliere basisonderwijs of moeten zij naar het speciale basisonderwijs ?

Hebben kinderen met ADHD/ADD psychosociale problemen ?

Hoe kan ik als spw'er een positieve bijdrage leveren aan de begeleiding, de communicatie en de zorg voor het kind met AD(H)D ?

Hoofdstuk 1

1.1 Subvragen:

1 Wat is druk?

Opvallend en/of afwijkend gedrag bij kinderen signaleren.

2 Welke kenmerken hebben drukke kinderen?

Aspecten van leerproblemen, handicaps en leerstoornissen herkennen in het gedrag van kinderen.

3 Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen?

Diverse methodes toepassen bij het observeren van kinderen in spel en onderwijsleersituaties:

1.2 Literatuur onderzoek:

Bronnen: Boeken

-opvoedingsvragen 4-12 jarigen, handleiding voor opvoeders

(Door MMW Oosthof-van der Poel).

ISBN: 9789023240099

2004

-www.Leerwiki.nl Waarom hebben hebben we het zo druk ?.

-Interview met de directeur Bart Loman en mijn stagebegeleidster (tevens vervangend directrice Arina Blom van De Delftse Montessorischool.

Wat is druk?

Druk, wat verstaan we daar eigenlijk onder?

Meestal wordt er gelijk geroepen dat een kind misschien wel ADHD heeft of iets anders mankeert, maar dat is niet altijd waar.

Daarom is het best moeilijk om te zien wat nu "gewoon druk" is of dat het om ADHD gaat.

Meestal als het gaat om kinderen die " gewoon druk " zijn is het meer een vorm van enthousiasme van kinderen als er iets leuks of spannends staat te gebeuren, bijvoorbeeld een verjaardag, een uitje, vakantie, sinterklaas etc.

Ook het aangeboren temperament van een kind speelt een rol.

De maatschappij die een rol speelt , weinig buiten spelen en bewegen waardoor het kind zijn of haar energie niet kwijt kan, computerspelletjes en voeding spelen een belangrijke rol.

Ook kan het zijn dat een kind negatieve aandacht zoekt omdat hij of zij zich een beetje in de steek gelaten voelt als een ouder het kind te weinig aandacht geeft na een dag hard werken en het kind wil vertellen over iets wat hij/zij heeft gemaakt of wil laten zien, een mooie tekening bijvoorbeeld en de ouders reageren niet of geven niet de reactie wat hij/zij verwacht had.

Vaak herken je het "normale " drukke gedrag van kinderen omdat het dan vaak om kinderen gaat die soms druk zijn maar niet elke dag.

Het heeft ook met het temperament van het kind te maken .

Heeft het bijvoorbeeld te maken met verveling?

Zijn jongens drukker dan meisjes?

Wat is de taak van de opvoeding daarin?

Soms zijn kinderen van nature heel druk en is het een erfelijke kwestie omdat er meerdere personen in de familie dit hebben.

Het is dan niet zo zeer een vorm van afwijkend gedrag maar zit het in de genen.

Soms gooien ze met spullen als iets niet lukt en omdat ze heel snel het geduld verliezen, gooien zij snel het bijltje er bij neer.

Vaak gaat het er ook om of ouders zichzelf of een ander familie lid in het kind herkennen als het gedrag regelmatig terug komt.

Herkennen zij iets in het gedrag van het kind dan zijn zij zelf vaak de ervaringsdeskundigen die een hoeveelheid informatie tot hun beschikking hebben om op een positieve manier met het gedrag van het kind om te gaan. Het sociale contact met familie en vriendjes en vriendinnetjes verloopt meestal probleemloos.

Luidruchtig zijn heeft ook een belangrijke functie op de basisschoolleeftijd.

Het kind heeft het nodig bij het verwerven van een nieuw rolgedrag om zichzelf te bewijzen en sterker in een klas of groep naar voren te komen.

Dit kan vaak alleen met stemverheffing en soms baldadig gedrag. Een kind heeft zijn eigen logica en springt soms van de hak op de tak.

Dit alles heeft te maken met de ontwikkeling van het kind.

In de klas begeleid ik drukke kinderen op verschillen de manieren.

Het is per kind verschillend omdat elk kind anders is.

Het ene kind heeft een rustige aanpak nodig terwijl een ander kind een strengere aanpak nodig heeft.

Wel is het belangrijk om respectvol te blijven naar het kind toe en het erop te wijzen wat de gevolgen van dat gedrag kunnen zijn.

Het beste is om het kind even apart te nemen en het uit te leggen dat het negatieve gedrag niet leuk is en dat de rest van de klas er 'last' van heeft.

Indien mogelijk hier op een later moment op terug komen.

2-Welke kenmerken hebben drukke kinderen?

Zijn er meer drukke kinderen dan vroeger?

Dat is een moeilijk te beantwoorden vraag.

Snel, soms zelfs te snel, worden etiketten als hyperactief en ADHD op kinderen geplakt.

Elk kind is weleens druk of enthousiast bezig.

Elk kind gilt weleens of vraagt extra aandacht.

Als een kind dat gedrag een keertje laat zien is er nog geen reden voor paniek.

Je hoeft het kind echt niet gelijk te straffen.

Elk kind, dus ook dat hele stille kind dat je eigenlijk nooit hoort of ziet, heeft het recht om ook weleens druk en aanwezig te zijn.

Sommige kinderen zijn vrijwel altijd 'druk' en aanwezig.

Er zijn verschillende factoren van invloed bij kinderen met 'druk gedrag'.

Het temperament van het kind is al genoemd.

Ook gebeurt het weleens dat de thuissituatie niet stabiel is of dat het kind op school gepest wordt.

Meestal versterken deze factoren elkaar negatief.

Ook de maatschappij speelt een rol in het gedrag van kinderen.

Probeer eens met vrienden een afspraak te maken om iets te gaan doen.

Tegenwoordig krijg je vaak de reactie, "Even in mijn agenda kijken, we hebben het nogal druk de laatste tijd". Waarom hebben we het toch zo druk?

Er is een maatschappij gecreëerd waarin het voor velen niet meer mogelijk is om met één inkomen een huishouden te runnen. Wil je een huis kopen dan is een dubbel inkomen noodzakelijk. Dit was vroeger wel anders. Een van de partners kon thuis blijven om het huishouden te doen en voor de kinderen te zorgen. Nu dit niet meer mogelijk is zal het huishouden evengoed gedaan moeten worden.

Dit zal echter na werktijd en in het weekend moeten gebeuren. Werken beide partners dan zal de supermarkt in de avonden of in het weekend bezocht moeten worden. Voor mensen die alleen wonen en een baan hebben is dit

overigens vanzelfsprekend. Komen er kinderen, dan zal er nog een tandje bij geschakeld moeten worden. Daarnaast is er sport, muziek of andere hobby's . Ook de kinderen hebben het tegenwoordig druk. Maar van wie zouden ze dat hebben?

Soms zie ik dat kinderen naar de naschoolse opvang gaan en daar later worden opgehaald als één van beide ouders klaar is met werken. Kinderen hebben het in de basisschool al druk. Na school staan er ouders gereed om hun kinderen naar bezigheden te brengen zoals sport, muziek, dans en noem maar op. Sommige kinderen hebben vier of vijf dagen in de week hun bezigheden buitens huis. Het resultaat is dat het kinderen aan niets ontbreekt behalve rust en aandacht en de mogelijkheid om zich eens te vervelen. Kinderen hebben het soms zo druk dat er vrije tijd ingepland moet worden.

Vaak merk je dat kinderen regelmatig gillen en hard praten om aandacht te trekken.

Zoals al eerder beschreven hebben ze vaak 'druk' gedrag door heel aanwezig te zijn.

In de klas merk ik vaak dat ze niet goed opletten als je de kinderen niet constant in de gaten houdt.

Vaak bewegen ze heel veel en lopen regelmatig door de klas als ze aan het werk zouden moeten zijn.

Regelmatig moeten er meerdere waarschuwingen gegeven worden voordat een aantal kinderen echt aan het werk is.

Ze bewegen veel maar ongericht en ze zijn vaak onrustig en heel snel verveeld. Ze maken lawaai en vragen meer aandacht.

Sommige kinderen kunnen zich niet afsluiten voor de prikkels om hen heen.

Ze kunnen niet goed omgaan met drukte, chaos en herrie.

Soms is er sprake van slaap tekort of van lichamelijke klachten.

Nu is het niet zo dat elk kind dat druk is gelijk ADHD heeft of een andere stoornis.

Hoewel er door onderzoekers wel een link gelegd wordt naar de factoren van AD(H)D en het drukke leven waarin wij tegenwoordig als maatschappij in leven. Sommige wetenschappers zijn van mening dat AD(H)D veroorzaakt wordt door het teveel aan informatie die een kind binnen krijgt door bijvoorbeeld televisie, radio, computerspelletjes etc.

3-Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen?

Het is heel lastig om deze vraag te beantwoorden omdat het per kind verschillend is hoe je met hun "druke" gedrag om gaat.

Het ene kind heeft een strengere aanpak nodig dan het andere kind.

Ook boos worden heeft niet altijd heel veel zin omdat het kind zich niet altijd bewust is van zijn of haar gedrag en dat dit gedrag een grote invloed kan hebben op de rest van de groep.

Vaak gaat het 'onbewust en is het kind niet uit op ruzie of een negatieve reactie.

Wat je dan kunt doen is praten met het kind over het ongewenste gedrag en het kind uitleggen dat het gedrag wat het kind vertoont, niet ten goede komt aan de sfeer in huis of in de klas.

Leg het kind uit wat het gedrag aan reacties geeft of kan geven naar anderen toe en dat het kind hier op moet letten.

Beloon het kind bij positief gedrag.

Ook duidelijkheid en structuur zijn heel erg belangrijk.

In hoofdstuk 3 zal ik terug komen op het straffen en belonen van gewenst en ongewenst gedrag.

1.3 Het beleid van De Delftse Montessorischool:

Het beleid van de school in het algemeen.

Vaak wordt er met de kinderen zelf gesproken over hun gedrag en wordt zoals in het voorafgaande al is beschreven bestraft of beloond bij positief gedrag.

Ook wordt er met de ouders gesproken als er bijzonderheden zijn of als het gedrag extreme vormen aan neemt.

Dit komt meestal ter sprake op een ouderavond waarin de ouders een gesprek hebben met de leerkracht van hun kind.

Daarnaast is er nog een mogelijkheid om voor of na schooltijd, als een ouder dit wenselijk vindt, een gesprek aan te vragen over hoe het met het kind gaat op school, met het huiswerk en gedrag van het kind.

Ook wordt er op die momenten overlegd wat het beste is voor het kind om aan het gedrag te werken en of er meer nadruk moet worden gelegd op vakken zoals rekenen en taal om het niveau te verhogen.

Ook wordt er aandacht besteed aan de thuissituatie als er zich problemen voor doen en worden er passende activiteiten aangeboden indien dat noodzakelijk wordt geacht.

In de klas zelf wordt er wel veel aandacht besteed aan het niveau waarop de kinderen werken.

Dat is per kind verschillend en wordt per vak en per kind bekeken.

Bij echt extreem gedrag met de intern begeleider gesproken worden en zal er eventueel tijdens leerlingenvergaderingen, waarin kinderen besproken, worden aandacht worden besteed aan bepaald gedrag en wat wenselijk is om te doen.

1.4 eigen handelen in de praktijksituaties:

Eindterm 316-2-4

1 Zo heb ik in de klas een jongen zitten die heel druk kan zijn in zijn gedrag en in zijn doen en laten.

Meestal is het baldadigheid en kent hij zijn eigen kracht niet en gaan handelingen niet altijd expres.

Hij is 9 jaar en vrij lang voor zijn leeftijd.

Ook is hij een beetje onhandig. (zijn motoriek is niet zo goed ontwikkeld) en daardoor kan het zijn dat hij ineens tegen een ander kind aan loopt.

Of een kind krijgt, doordat hij druk met zijn handen staat te gebaren, een klap.

Vaak komen kinderen dan naar mij toe om te zeggen dat de jongen, waar het over gaat, ze heeft geslagen.

Ik heb gevraagd aan J. de jongen in kwestie, waarom hij dat doet.

Hij zei tegen mij: " sorry juf, ik doe het niet expres".

Ik heb gevraagd: " Kun je erop letten dat je uitkijkt met wat je doet en zegt tegen iemand, want je bent vrij lang voor je leeftijd en niet alle kinderen begrijpen dat jij het niet expres doet omdat andere kinderen dat anders kunnen zien dan jij ".

J. heeft toen gezegd: " Ik zal proberen op te letten en uitkijken dat het niet meer gebeurt juf ".

Ik heb toen tegen de klas gezegd: "J. doet het niet altijd expres, hij kent zijn eigen krachten soms niet en dan loopt hij weleens tegen iemand van jullie op of

slaat hij iets te enthousiast op jullie schouder, dat bedoelt hij niet altijd verkeerd".

Als jullie nu eens tegen J. zeggen dat hij iets doet wat jullie niet leuk vinden of het doet pijn, zeg het dan tegen hem dan weet hij "oh, ik moet even wat rustiger doen, want ik doe vandaag iets te wild en te druk naar andere kinderen toe".

De klas zei: "dat is goed juf, maar soms vinden wij het heel moeilijk om het te zeggen tegen hem omdat hij dan boos wordt".

Ik heb toen gezegd: "als jullie er niet uitkomen dan kom je naar mij toe of ga je naar de andere juf, en dan leg je rustig uit wat er gebeurd is, en dan praten wij wel met J".

Waarop de klas zei: "dat zullen we doen juf.

We gaan geen ruzie meer maken".

Reflectie op mijn eigen handelen:

De reflectie op mijn eigen handelen in deze situatie vond ik positief.

Het is nog niet helemaal binnen gekomen bij de klas maar er zit verbetering in al gaat het maar met kleine stapjes.

2 Er zit een meisje in de klas die heel druk is en de hele tijd praat.

Ze praat overal doorheen als de juf iets aan het vertellen is of als er gewerkt moet worden.

Ik heb haar verschillende keren gezegd dat ze niet overal doorheen moet praten en zich niet de hele tijd met andere kinderen moet bemoeien omdat de juf en ik daar wel op letten.

Zij keek mij toen boos aan, en draaide toen haar hoofd om en zei: "puh" een beetje uit de hoogte.

Ze wilde weglopen en toen heb ik haar gezegd dat ze moest blijven staan en mij even aan moest kijken.

Dat deed ze en ik zei tegen haar: "dit gedrag wat je vertoont wordt op school niet geaccepteerd".

Ze keek me aan en zei: "ik zal het niet meer doen juf".

Ik vroeg: "wil je ook niet meer in de klas praten als de juf iets aan het uitleggen is"?

Ze zei: "Dat is afgesproken juf, ik doe nu mijn mond op slot".

Ik zei: "we zullen het er nu niet meer over hebben".

Reflectie op mijn eigen handelen:

Ook in deze situatie vind ik reflectie op mijn eigen handelen positief.

Maar ook in deze situatie geldt hetzelfde als bij de eerste situatie, er moet heel vaak herhaald worden wat de afspraken zijn die ik met de klas gemaakt heb over druk zijn in de klas als er gewerkt moet worden.

1.5 Vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling en het literatuur onderzoek en mijn mening:

Het beleid van de school en mijn eigen handelen.

Komt het overeen?

Ik heb veel overeenkomsten gevonden in het beleid van de school en de literatuur die ik hier op nagekeken heb.

¹Ik heb naar aanleiding van het beleid op school, omdat er geen duidelijke afspraken op papier staan, een kort interview gehouden hierover met mijn stagebegeleidster over de aanpak en hoe zij denkt over het beleid hoe om te gaan met drukke kinderen, en met de directeur van de school, over hoe hij denkt over het beleid van de school en wat hij verwacht van zijn personeel binnen de school en hoe hij denkt wat een manier is om kinderen te straffen of belonen bij bepaald gedrag.

Toch is er veel meer aandacht voor de positieve benadering dan vroeger het geval was.

Directeur van de Delftse Montessorischool, Bart Loman: "Wij hebben hier op school geen speciaal beleid voor de omgang met drukke kinderen.

Wel geven wij de kinderen waar het nodig is de vrijheid om even rond te lopen of op te staan van hun stoel als zij het echt nodig hebben.

Het is niet zo dat elk kind dat mag doen daar zijn wij als school en collega's wel duidelijk in naar de kinderen toe en die begrijpen dat ook wel.

Als voorbeeld zal ik maar zeggen Pietje is heel onrustig in de klas en heeft de behoefte om even op te staan en een rondje om zijn tafel of door de klas te lopen omdat hij ook echt gediagnosticeerd is op AD(H)D, dan kan dat binnen de school gewoon.

Wij kijken heel erg naar het kind als individu en wij houden het beleid van Maria Montessori aan als het gaat om het individueel ontplooiën.

Ook kijken wij naar het functioneren in de groep en wij maken ruimte voor zorgleerlingen.

Verder heb ik altijd een mantra die ik aanhoud, en mijn collega's ook.

-Zorg voor jezelf

-Zorg voor de ander

-Zorg voor de omgeving.

Wij gaan er vanuit dat kinderen in groep acht de leerstof op minimaal eindniveau van groep zes beheersen als het gaat om de intelligentie van het kind.

Mocht dit niet het geval zijn, dan zullen wij met elkaar kijken wat de mogelijkheden zijn om het kind toch zo lang mogelijk bij ons op school te houden. Door middel van een individueel behandelingsplan en aangepast materiaal.

Voor deze zorgleerlingen komt er altijd wel iets op papier te staan.

Dit gaat dan wel in overleg met de leerkracht en de ouders en intern begeleidster".

Stagebegeleidster juffrouw van groep lichtblauw, en vervangend directeur Arina Blom: " Ik ben het helemaal met Bart Loman eens.

Wij zijn vrij soepel in het beleid, meer dan de meeste scholen.

Ook komt dat mede door de visie van het Montessori onderwijs.

Dat is al meer gericht op het individuele kind.

Mocht het zo zijn dat een leerling meer zorg nodig heeft dan zullen wij daar als school alles aan doen om het kind op school te houden.

We kunnen echter niet heel veel leerlingen met zorg in de klas hebben.

¹ Interview Bart Loman, Arina Blom Delftse Montessorischool

Als het er 2 of 3 zijn is het al zwaar en meer als 5 zou je eigenlijk niet in de klas kunnen hebben.

Het kost veel tijd maar ook een hoop energie.

Dat moet ook verdeeld worden over de andere leerlingen in de klas.

Ik verwacht van mijn collega's hetzelfde beleid maar iedereen pakt het wel op zijn/haar eigen manier aan.

Als het maar overeen komt met het Montessori beleid en waar wij als school voor staan.

Soms merk je dat leerlingen, ook als zij niet tot de zorgleerlingen behoren, niet in het Montessori onderwijs thuis horen maar op school zitten omdat het voor de ouders soms makkelijk is omdat de school dichtbij huis is.

Maar we merken in de praktijk wel dat de manier van werken niet bij alle ouders en kinderen past.

Ook dan zullen wij dit met ouders bespreken omdat er van het kind ook veel zelfstandigheid wordt verwacht.

Wij verschillen met regulier onderwijs omdat wij geen klassikale lessen geven maar naar het kind zelf als persoon kijken.

Wat het kind aan kan en welk niveau het kind zich bevindt ".

Verder wordt er gewerkt met het Montessori kind volgsysteem.

Het MKVS.

Onder begeleiding van Els Westra, die het MKVS heeft geschreven.

Samen met een andere Montessori school uit Delft, de Jan Vermeerschool, hebben wij het systeem eigen gemaakt en het vereist een andere manier van observeren, interpreteren en verwoorden van de ontwikkeling per kind.

De deskundigheid van de leidsters wordt blijvend bevorderd.

De reflectie op mijn eigen handelen, komt wel overeen met het beleid van de school.

Ik ben zelf wat strenger naar kinderen toe maar op aanraden van mijn stagebegeleidster probeer ik in sommige situaties wat soepeler te handelen omdat dat het beleid is van de school en ik daar niet teveel van kan afwijken. Vooral bij de jongens in de klas moet ik mij weleens inhouden omdat zij vaak baldadig kunnen zijn onder elkaar en dan ben ik altijd bang dat het teveel uit de hand loopt.

Zoals een lichaamsdeel breken of schaafwonden.

In overleg met mijn stagebegeleidster probeer ik niet al te bezorgd te zijn omdat jongens nu eenmaal meer behoefte hebben aan stoeien met elkaar en veel lichamelijker zijn dan meisjes, die over het algemeen rustige spelletjes uitkiezen en veel meer gezellig samen spelen.

Literatuur onderzoek:

Nu is het beter voor het kind om positieve aandacht te geven aan negatief gedrag van het kind of kinderen en vroeger was dit minder het geval.

Negatief gedrag moet je positief benaderen omdat een negatieve benadering een kind agressiever kan maken.

Zelf ben ik het er wel mee eens, maar ik denk ook door mijn eigen opvoeding en de periode dat ik op school zat dat ik wel vind dat er ietsje strenger mag worden opgetreden in sommige situaties.

Doordat er veel meer bekend is over het gedrag van kinderen wordt extreem gedrag ook veel sneller gesignaleerd en kunnen vaak eerder maatregelen genomen worden.

Het Montessorionderwijs is wel veel vrijer dan andere vormen van onderwijs dus zitten daar vaak toch de verschillen in als het gaat om de aanpak van druk gedrag.

Ook als spw´er handel ik naar het beleid van de school en probeer ik niet al te streng te handelen.

Reflectie op mijn eigen handelen, mijn mening:

Ik zou er wel een voorstander van zijn om de kinderen af en toe de gelegenheid te geven om zich een beetje uit te leven.

Geef een klas om de zoveel tijd even een (paar) minuutjes om even stoom af te blazen.

Bijvoorbeeld door een cd op te zetten of gekke bekken trekken.

Bij aanvang van de les even allemaal zo hard mogelijk gillen/stampen etc.

Let wel, het gaat hier om MIJN mening.

Wordt de klas onrustig, bouw dan ook even een dergelijk momentje in.

Kan een beloningseffect geven: Hoe langer het rustig is, hoe harder en langer er daarna uitgeleefd mag worden.

1.6 Antwoorden op de subvragen:

Antwoord op de subvraag:

Wat is druk?

Het antwoord wat ik gevonden heb over waarom kinderen zo druk zijn heeft meerdere factoren.

Zoals het aangeboren gedrag, de maatschappij die veel van kinderen verwacht en de opvoeding spelen een belangrijke rol.

Het is een combinatie van deze factoren en soms komt daar nog een factor bij.

Het antwoord op de subvraag:

Welke kenmerken hebben drukke kinderen?

heeft ook weer met al de bovengenoemde factoren te maken.

Ik kom dit in de literatuur tegen maar ook in de praktijk.

Het antwoord op de subvraag:

Hoe begeleid ik als spw´er drukke kinderen?

Is heel verschillend.

Elk kind is anders en elk kind heeft een andere aanpak nodig.

Omdat ik werk als klassenassistent, heb ik wel een eigen inbreng m.b.t. andere benaderingen, maar vaak gaat dit toch in overleg met de juf, mijn stagebegeleidster).

Als er passende activiteiten moeten worden aangeboden is dit omdat het gedrag van de kinderen te extreem is of omdat een kind net dat beetje meer aandacht nodig heeft.

Ik kan daar niet erg veel eigen inbreng in kwijt omdat ik mij toch moet houden aan het beleid van de school.

Hoofdstuk 2

2.1 Subvragen:

1 Wat is ADHD/ADD?

Opvallend en/of afwijkend gedrag bij kinderen signaleren.

2 Hoe wordt ADHD/ADD gediagnosticeerd?

Opvallend en/of afwijkend gedrag bij kinderen signaleren.

3 Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met ADHD/ADD?

Op aanwijzing van de groepsleraar ontwikkelingsgerichte activiteiten aanbieden.

2.2 Literatuur onderzoek:

Bronnen:

Boeken:

- Aandacht, een kopzorg-
(Door Kathleen Nadeau).

ISBN: 90-265-1538-3

1999

-175 veel gestelde vragen en antwoorden overwegend onoplettend type
(Door Karin Windt)

ISBN: 9789055123117

2009

Internet bronnen:

- Stichting Balans, www.balans.nl

- Hersenstorm, www.hersenstorm.nl

- ADHD wat nu? www.adhdwatnu.punt.nl

-Interview met de directeur Bart Ioman en mijn stagebegeleidster (en tevens vervangend directrice) Arina Blom van De Delftse Montessorischool.

1 Wat is AD(H)D?

Heel vaak hoor je mensen zeggen als er een kind de diagnose ADHD krijgt: Het is een modegril of: "tegenwoordig heeft iedereen ADHD".

ADHD staat voor: "Attention Deficit Hyperactivity Disorder".

In het Nederlands ook wel "aandachtstekort stoornis met hyperactiviteit" genoemd.

Kinderen met ADHD hebben vaker dan andere kinderen problemen met:

-Aandacht en concentratie.

Zij vinden het moeilijk om hun aandacht blijvend op een taak te richten en zich niet door allerlei prikkels uit hun omgeving te laten afleiden.

-Hyperactiviteit:

Ze zijn, vooral op jonge leeftijd, voortdurend in beweging, ze zijn vaak snel opgewonden en gefrustreerd.

Vaak voelen zij een grote onrust van binnen.

Stil zitten en rustig zijn kost ongewoon veel energie.

-Impulsiviteit:

Zij doen voordat ze denken.

Ze houden zich niet (ook niet onbewust) bezig met de gevolgen van hun gedrag; de 'remfunctie' ontbreekt.

-regelfuncties:

Ze vinden het moeilijk te plannen en hun emoties, motivatie en alertheid te reguleren en eerdere ervaringen te laten meespelen bij hun beslissingen en verwachtingen over de toekomst.

Ze reageren daardoor ook anders op beloning en straf.

Niet alle kinderen met ADHD hebben in gelijke mate last van al deze problemen.

De hyperactiviteit, het meest bekende kenmerk ("alle dagen heel druk") kan ontbreken dit zal vaak met het ouder worden (meestal zo rond het tiende/elfde jaar) afnemen.

Bij kinderen bij wie de hyperactiviteit en de impulsiviteit niet wordt gezien wordt vaak gesproken van ADD, hoewel de officiële diagnose ADHD type 1 luidt.

(Type 1 is de hyperactieve vorm).

ADHD lijkt veel vaker bij jongens voor te komen dan bij meisjes, twee tot driemaal zoveel.

Dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt doordat de problemen zich bij meisjes anders uiten en niet gezien worden als ADHD maar als angst en depressie.

ADHD van het overwegend onoplettende type (ook wel ADD genoemd) lijkt bij meisjes vaker voor te komen.

Er worden drie types ADHD onderscheiden:

-Type 1, het hyperactieve type.

-Type 2, het gemengde type.

-Type 3, het overwegend niet-oplettende type (wordt ook wel ADD genoemd).

Deze zijn onderverdeeld en het hangt af van het kind in welke mate en welk type het kind heeft.

Hieronder staan een aantal symptomen die veel voor komen bij de hyperactieve vorm:

-Moeilijk stil kunnen zitten.

-Snel zijn afgeleid.

-Moeilijk op hun beurt kunnen wachten.

-Van de ene activiteit naar de andere hollen.

-Niet rustig kunnen spelen.

-Overdreven veel praten.

-Anderen in de rede vallen.

-Niet luisteren naar wat anderen zeggen.

- Zich vaak in gevaarlijke situaties storten.
 - Moeilijk instructies kunnen opvolgen.
 - Anders reageren op straffen en belonen.
 - Veel kwijtraken of vaak iets verliezen.
 - Moeilijk blijvend de aandacht kunnen richten.
 - Zichzelf moeilijk onder controle kunnen houden.
- Bij kinderen met ADHD van het overwegend onoplettende type(ADD) zien we vaak:

- Dromerigheid.
- Passiviteit en teruggetrokkenheid.

Veel van deze kenmerken komen bij alle kinderen in meer of mindere mate voor. Bij kinderen met ADHD gaat het om een aantal kenmerken die in ernstige mate voorkomen en de ontwikkeling van het kind belemmeren.

De kenmerken van AD(H)D worden ondergebracht in drie groepen:

-Aandacht en concentratiestoornissen

-Hyperactiviteit.

-Impulsiviteit.

-Bij ADD zien we vaak:

- Is chaotisch.
 - Kan zich moeilijk tot taken zetten.
 - Is vergeetachtig.
 - Heeft concentratie problemen.
 - trekt zich (graag) terug.
 - kan ergens volledig in opgaan.
 - heeft een grote passie bij interesse.
 - heeft emotionele wisselingen.
 - Heeft een groot voorstellingsvermogen.
 - Is (over)gevoelig.
 - Heeft inzicht.
 - Is betrokken.
 - Kan zich goed uitdrukken.
 - Komt vaak te laat.
 - Blijft op de achtergrond.
 - Is beter in praktijk dan in theorie. (hangt af van de grove of fijne motoriek).
- Bij sommige ADD'ers is het omgekeerde het geval.
- Heeft humor, houdt van dubbelzinnige grapjes etc.
 - Is graag creatief bezig (hangt af van de grove en fijne motoriek)

Kinderen met ADHD hebben ook problemen met executieve functies ('regelfuncties').

Vaak uit de hyperactiviteit zich doordat het kind heel erg op de voorgrond aanwezig is.

Heel rusteloos en bewegend met het hele lichaam, stil zitten is een enorme opgave en zal vaak een onmogelijke opdracht zijn. Hollen de hele dag en kunnen hun energie niet of nauwelijks kwijt, ze zijn snel gefrustreerd als iets niet lukt, worden boos om iets wat gezegd wordt en het kind dit vaak als negatief opvat. Naarmate het kind ouder wordt, zal de hyperactiviteit zich meer uiten in de vorm van wiebelen, friemelen, draaien etc.

Er is dan sprake van een 'kleine hyperactiviteit'.

De leerprestaties zijn vaak minder doordat zij niet altijd horen wat er gezegd wordt en omdat de concentratie niet vastgehouden wordt.

Bij kinderen met ADD is de hyperactiviteit minder 'zichtbaar'.

Zij hebben minder naar buiten gerichte gedragsproblemen, maar bij hen zien we meer problemen zoals angst, negatieve relaties met klas/leeftijdsgenoten.

Deze vorm zien we vaak bij meisjes maar ook bij trage, verstrooide zachtvaardige jongens.

Hoewel deze kinderen geen druk gedrag laten zien, voelen zij zich wel vaak 'druk' in hun hoofd.

De impulsiviteit komt alleen bij ADHD kinderen voor en uit zich vaak in het in de rede vallen van anderen omdat het kind geen geduld heeft, staan vaak ineens op hun stoel en klimmen overal op zonder het gevaar te zien en verkopen anderen een dreun vóór ze het zelf in de gaten hebben.

Kortom, ze doen eerst voordat ze denken aan de gevolgen, wat een hoop problemen oplevert.

Ook in de ontwikkeling blijven zij vaak achter op leeftijdsgenoten.

Als kernsymptomen worden aandachtstoornissen, hyperactiviteit en impulsiviteit genoemd.

Kinderen met AD(H)D hebben echter meer problemen.

Zij vinden het moeilijk om complexe handelingen te coördineren, zoals het zich aankleden als kleding niet van te voren is klaargelegd in de juiste volgorde, ze kunnen niet doelgericht te werk gaan in nieuwe situaties en eerst doen wat belangrijk is.

Ook de 'regelfuncties'(in vakliteratuur ook wel 'executieve functies' genoemd) in de hersenen, werken minder goed waardoor het tekort aan aandacht ontstaat.

Gedrag en hersenen werken apart van elkaar waardoor de volgorde van activiteiten door elkaar gaat lopen als er geen schema wordt aangehouden.

Bij kleuters zie je daardoor ook al vaak dat innerlijke spraak achter loopt in verhouding met leeftijdsgenoten.

Innerlijke spraak gebruiken we om ons zelf te beheersen, om plannen te maken en als we na willen gaan of een opgelegde regel redelijk is.

Kleuters doen dit vaak hardop en naarmate het kind ouder wordt, gaat dat steeds zachter en aan het einde van de basisschool zou het kind in "gedachten" met zichzelf kunnen praten.

Maar bij ADHD kinderen duurt dit proces langer.

Onderzoeken naar AD(H)D zijn nog steeds in volle gang en het aantal gegevens groeit traag.

Er zijn drie punten die heel duidelijk naar voren komen over de oorzaak van AD(H)D:

-Het functioneren van de hersenen

-Er is sprake van erfelijkheid

-De omgeving speelt een duidelijke rol

2 Hoe wordt AD(H)D gediagnosticeerd?

Recent onderzoek wijst uit dat er bij ADHD sprake is van een neurobiologische stoornis in de hersenen, op het niveau van de zenuwverbindingen (ook wel neurotransmissie genoemd).

Om te weten of het kind werkelijk AD(H)D heeft, moet een lange weg worden afgelegd voordat een behandeling gestart kan worden.

De eerste route is via bureau jeugdzorg.

Helaas functioneert dit niet altijd naar wens en zijn er lange wachtlijsten.

De tweede route is via een in AD(H)D gespecialiseerde kinderarts die deel uitmaakt van het AD(H)D netwerk.

Vaak wordt er via een kinderarts in een regulier ziekenhuis of jeugdpsychologe doorverwezen naar deze arts.

Een derde route is via de huisarts naar een kinderpsychologe of jeugdpsychiatrie.

De laatste route is in het kader van de nieuwe wet op de jeugdzorg.

Mogelijk is er sprake van ernstige psychiatrische problematiek.

Er zal een aantal consulten plaats vinden met allerlei testen en vragenlijsten (vaak checklisten) die uit moeten wijzen of er sprake is van 'normaal of' opvallend' gedrag.

Als blijkt dat het kind AD(H)D heeft, zal worden overgegaan op medicatie en kan, als de ouders het wenselijk achten, een behandeling via een GGZ of ander psychiatrisch centrum worden aangeaan.

3 Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D?

In het onderwijs zal de signalering van de leerkracht een belangrijke rol spelen. Leerkrachten kunnen gedrag goed vergelijken met medeleerlingen en meestal valt het hen als eerste op dat het gedrag van het kind te sterk verschilt ten opzichte van dat van de andere kinderen.

Sommige kinderen redden het nog wel op de basisschool maar op de middelbare school niet meer.

In tegenstelling tot kinderen met ADD die juist minder opvallen omdat leerprestaties niet heel slecht zijn.

Het zijn geen hoogvliegers maar kunnen de leerstof redelijk aan.

Het is meer het dromen van het kind met ADD wat de leerprestaties beïnvloed, waardoor het lijkt alsof ze minder aan kunnen dan hun leeftijdsgenoten.

Vaak sluiten zij zich af omdat kinderen met ADD teveel last hebben van de 'drukte' in hun hoofd.

Zij denken meer en lopen veelal op de zaken vooruit waardoor zij in hun hoofd al hun taken al hebben gedaan en waardoor chronische vermoeidheid ontstaat.

Dit maakt het signaleren van ADD moeilijker dan het signaleren van ADHD.

In de klas wordt er daardoor minder aandacht besteed aan het kind met ADD en worden kansen om passende activiteiten en lessen aan te bieden gemist.

2.3 Het beleid van De Delftse Montessorischool:

Het beleid van de school is hier algemeen.

Na het signaleren wordt er met de ouders over gesproken en is het een taak van de ouders om hiermee aan de slag te gaan.

Soms zijn er in de thuissituatie al problemen en zullen de ouders zelf vaak al hulp zoeken door naar een huisarts te gaan of een kinderpsycholoog.

Sommige ouders zullen liever niet willen weten dat hun kind iets 'mankeert' en zullen minder snel hulp zoeken.

De kenmerken moeten vaak al voor het zevende levensjaar aanwezig zijn.

Dit is helaas met ADD niet altijd zichtbaar waardoor het kind met ADD vaak wordt aangemerkt als het stille, verlegen kind.

Alle kinderen worden ingedeeld in een zorgniveau 1-6.

De profielen 1 t/m 6 staan voor de zwaarte van een beperking waarvan niveau 1 het lichtst is en niveau 6 het zwaarst.

Ik ga hier verder niet te diep op in.

Op niveau 6 betekent dat er voor het kind een 'rugzak' is aangevraagd en eventueel wordt doorverwezen naar het speciaal onderwijs door de zorgcoördinator van de school.

Het "rugzakje" houdt in dat er geld is vrijgemaakt om kosten voor speciale voorzieningen voor een kind met leerproblemen te kunnen aanschaffen, of ouders krijgen een vergoeding.

Hierbij gaat het niet alleen om kinderen met AD(H)D, maar ook andere gedragsproblemen (stoornissen).

De zorgcoördinator voert gesprekken met de leerkrachten en de ouders.

Ook is er regelmatig een verpleegkundige van het GGD aanwezig.

Deze is aanwezig voor kinderen met problemen en achterstanden.

2.4 Eigen handelen in de praktijksituaties:

1 In de klas zit een meisje.

Ze is heel erg onzeker over zichzelf.

Ze is niet heel erg druk maar ze uit zich door haar eigen gang te gaan en zegt heel snel " ik kan het niet ".

Ik heb haar een keer gevraagd: " Waarom doe je niet wat er van je gevraagd wordt "?

Zij antwoordde: "Ik kan het toch niet ".

Ik zei: " Waarom zou je het taalwerkje niet kunnen ? Vertel eens wat je niet begrijpt "?

Zij zei: " Ik begrijp niet wat ik moet doen met tien woordjes maken met de letterdoos ".

Ik zei: "Je moet tien woordjes maken met de letters OE erin, bijvoorbeeld koe, boe, moe, dat is alles.

Die woordjes leg je neer met de letters uit je letterdoos en als je klaar bent, dan zeg je dat tegen mij of de juf en dan komen wij het na kijken ".

Ze zei: " Ik ga het wel proberen maar ik vind het zo moeilijk en dan vind ik het niet leuk ".

Ik zei: " Je moet ook veel oefenen, want anders leer je het niet zo goed.

Als je veel oefent, dan leer je het vanzelf ".

Ze zei: Ik ga het dan wel doen dan ".

De reflectie op mijn eigen handelen vond ik in deze situatie positief.

Wat ik vertelde, kwam goed over.

2) Een meisje in de klas praat heel veel en loopt veel heen en weer. Bij kinderen die echt gediagnosticeerd zijn op AD(H)D, is dit beperkt toegestaan, maar dit geldt niet voor alle kinderen en ook niet in alle situaties. Als de juf iets uitlegt, dan moeten de kinderen wel stil zitten en stil zijn want anders horen ze niet wat er van ze verwacht wordt of wat ze moeten doen voor taal of rekenen.

Ik vroeg aan S:

Zou je misschien willen gaan zitten en niet zoveel heen en weer willen lopen? En zou je ook willen opletten dat je niet overal doorheen praat want dat is vervelend omdat andere kinderen dan niet horen wat ik net heb uit gelegd.

S. zei: "Ik zal het niet meer doen".

Waarna ze naar haar plaats liep en ging zitten.

Ik zei: "kunnen we hier een afspraak over maken dat je voortaan niet meer zo heen en weer loopt"?

S. zei: "dat is afgesproken".

De reflectie op mijn eigen handelen in deze situatie vond ik positief.

Ik vind het wel moeilijk om constant te blijven waarschuwen omdat het niet alleen maar om 1 of 2 kinderen gaat die je regelmatig moet waarschuwen, maar Het is een hele klas die vaak niet luistert. Het zijn er maar een aantal die echt zelfstandig werken en uit zichzelf aan het werk gaan.

2.5 Vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling, het literatuur onderzoek en mijn mening:

Het beleid van de school en mijn eigen handelen. Komt het overeen?

Ik heb veel overeenkomsten gevonden in het beleid van de school en de literatuur die ik hier op nagekeken heb.

Ik heb naar aanleiding van het beleid op school, omdat er geen duidelijke afspraken op papier staan, een kort interview gehouden hierover met mijn stagebegeleidster en de directeur van de school over het beleid hoe om te gaan met kinderen met AD(H)D over het beleid van de school en wat zij verwachten van collega's.

Directeur van de Delftse Montessorischool, Bart Loman: " Wij hebben hier op school geen speciaal beleid voor de omgang met kinderen met AD(H)D. Wel geven wij de kinderen waar het nodig is de vrijheid om even rond te lopen of opstaan van hun stoel als zij het echt nodig hebben.

Het is niet zo dat elk kind dat zo maar even kan doen.

Het moet wel gediagnosticeerd zijn en als het gesignaleerd wordt door een van mijn collega's, dan zullen wij het wel met de ouders bespreken en het kind wel de mogelijkheid geven om even een rondje te lopen.

Wij bespreken dit ook met de rest van de klas en meestal begrijpen zij ook wel dat het dan niet de bedoeling is dat ineens de hele klas naast zijn/haar stoel gaat staan en maar wat heen en weer te gaan lopen.

Verder is er geen speciaal beleid voor kinderen met AD(H)D en werken wij niet met pictogrammen en wordt ELK KIND individueel benaderd en het ene kind heeft meer begeleiding nodig dan het andere.

Maar dit geldt ook voor kinderen die niet ergens op gediagnosticeerd zijn en gewoon mee kunnen komen met de groep waarin zij zitten.

Literatuur:

Ik heb overeenkomsten gevonden in het beleid van de school en de literatuur die ik hier op nagekeken heb.

De overeenkomsten die ik heb gevonden gaan over het signaleren en het doorverwijzen naar een arts of specialist na een gesprek met de ouders die het kind willen laten onderzoeken op AD(H)D.

Het beleid van de school gaat via de leerkracht naar de zorgcoördinator die de ouders eventueel doorverwijst.

De begeleiding van kinderen met ADHD en vooral ADD op school, is iets waar veel aan gedaan wordt.

Het is alleen een algemeen beleid voor zorgleerlingen en niet speciaal voor AD(H)D kinderen.

Van de kinderen wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan hun omgeving, iets wat AD(H)D kinderen moeilijk kunnen.

Medicatie, zoals bijvoorbeeld ritalin (methylfenidaat) werkt maar kort en moet toch wel om de 3 -4 uur worden ingenomen.

Voor kinderen die dit vaak vergeten, wat wel normaal is bij kinderen met AD(H)D, zijn er speciale medicijndoosjes met een timer.

Reflectie op mijn eigen handelen, mijn mening:

Mijn eigen handelen komt overeen met dat van de school maar ook met dat van de literatuur.

Ik kan hier zelf niet veel aan veranderen omdat het anders niet zou passen binnen het Montessori onderwijs en ik zou daar zelf ook niet achter staan.

Ik vind het persoonlijk wel belangrijk dat kinderen de vrijheid hebben om zich af en toe even te kunnen uiten of even te bewegen als zij daar behoefte aan hebben.

2.6 Antwoorden op de subvragen:

Het antwoord op de subvraag:

Wat is AD(H)D ?

heb ik overal terug kunnen vinden.

Het is een aandacht- tekort stoornis die heel gecompliceerd is en waar nog maar weinig mensen van weten hoe het in elkaar zit en hoe je kinderen daarmee kunt begeleiden.

Het antwoord op de vraag:

Hoe wordt AD(H)D gediagnosticeerd?

Is ook duidelijk terug te lezen.

Het gaat via een huisarts, een gespecialiseerde arts of het bureau jeugdzorg.

Het nadeel van bureau jeugdzorg is dat er lange wachtlijsten zijn.

Daarnaast zal de school er alles aan doen om het kind de juiste begeleiding te geven zodat het niet meteen naar het speciaal onderwijs hoeft.

Het antwoord op de subvraag:

Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D waardoor er meer begrip ontstaat ?

hangt af van het kind met AD(H)D en in welke mate en welk type het kind heeft. De methodes die er zijn, behandel ik in hoofdstuk 3 van deze scriptie.

Hoofdstuk 3

3.1 Subvragen:

1 Hoe kun je het beste omgaan met drukke en (AD)H)D kinderen?

Op aanwijzing van de groepsleraar aspecten uitvoeren van een ondersteuningsplan voor een individueel kind.

Verschillende didactische werkvormen toepassen.

2 Welke methodes zijn er?

Assisteren bij het organiseren van ontwikkelingsgerichte activiteiten.

3 Hoe begeleid ik kinderen met ADHD/ADD, waardoor er meer begrip ontstaat.

Liedjes, spelvormen en verhaaltjes aanbieden die de positieve omgang tussen kinderen bevorderen.

3.2 Literatuur onderzoek:

Bronnen:

Boeken:

-Het is ADHD, alles over de kenmerken, diagnose, behandeling en aanpak thuis.
(Door- A.C.Pater Notte, Jan Koenraad Buitelaar)

ISBN: 9789020957242

Februari 2005

-Zit stil! op school! Omgaan met ADHD in de klas.
(Door-R.Bollart).

ISBN: 9020957244

2004

175 veel gestelde vragen en antwoorden overwegend onoplettend type

ISBN: 9789055123117

2009

Internetbron:

-Website Karin Windt, www.levente.nl

-Website ADD, www.sadd.nl

-Stichting Balans, www.balans.nl.

-Stichting Impuls, www.impulsdigitaal.nl

1 Hoe kun je het beste omgaan met drukke AD(H) kinderen ?

Allereerst moet de klacht serieus genomen worden.

Van zowel de ouders als de leerkracht.

Soms wordt er van de ouders gevraagd om meer tijd en aandacht aan het kind te besteden.

Dit werkt meestal wel bij 'gewone' drukke kinderen maar niet bij het kind met AD(H)D.

Vaak werkt belonen in plaats van straffen beter.

Nu is het niet meteen zo dat ouders iedere keer cadeautjes moeten gaan kopen om het kind te belonen op goed gedrag.

Hier gaat het vooral om een schouderklopje, een compliment.

Belangrijk is wel dat het kind beloond wordt op goed gedrag meteen nadat het gewenste gedrag wordt toont, niet later.

Op school kan het ook doormiddel van een zelfgemaakte medaille, een Smiley, een sticker, of een zonnetje elke keer wanneer het kind positief gedrag laat zien. Zo houdt het kind een positief gevoel en is de kans op een gevoel van minderwaardigheid het kleinst.

Een kind is heel gevoelig voor negatieve feedback en kan op deze manier een negatief gevoel overhouden en het idee krijgen dat hij/zij nooit iets goed kan doen.

Dit kan op latere leeftijd veel problemen veroorzaken.

Dit uit zich vaak door verslavingen zoals alcohol en drugs.

In plaats van: "zou je niet normaal kunnen doen"?

Zeg je: "Ik zou het heel erg fijn vinden als je je broertje/zusje niet meer slaat".

Of: " Ik vind het fantastisch dat je zo lief aan het spelen bent ".

Of: " ik vind het geweldig dat je nu zo lang stil zit, want ik weet hoe moeilijk je dat vindt ".

Dit komt positiever over en je benoemt wat het kind goed/fout heeft gedaan zonder het kind naar beneden te halen.

De boodschap komt beter over als:

-Probeer oogcontact te maken en probeer alles stap voor stap aan te bieden.

Zo zorg je ervoor dat het kind niet van alles tegelijk gaat doen en door de bomen het bos niet meer ziet.

-Laat het kind de boodschap herhalen om te zien of het kind begrepen heeft wat je net verteld hebt.

-Bij het maken van rekenwerk kan het helpen om het kind de plus sommen in het rood en min sommen in het blauw te laten schrijven.

Een zandloper helpt het kind met het begrip 'tijd'.

-Ook een horloge met een alarm kan het kind helpen hem/haar te waarschuwen dat de tijd verstrijkt.

-De leerkracht kan eventueel ook werken met auditieve prikkels, bijvoorbeeld tromgeroffel op een muziek instrument als het kind moet overstappen naar een volgende taak of een volgend onderdeel van een taak.

-een cassettebandje/cd/dvd/MP3 speler met instructies kan helpen bij schooltaken maar ook om de aandacht te vestigen op gewenst gedrag op het schoolplein.

De ingesproken instructies worden afgewisseld met favoriete muziek van het kind.

2 Welke methodes zijn er?

Computers kunnen goed van pas komen bij kinderen met AD(H)D. Het kan de aandacht vasthouden en als er eventueel sprake is van motorische onhandigheid bij het kind met AD(H)D, kan de leerling hiermee schrijfproblemen omzeilen.

Bij schrijfproblemen kun je denken aan:

- het handschrift is slordig.
 - letters of woorden worden overgeslagen.
 - de woordenschat is groot, maar er zijn veel spelfouten in het werk.
 - de gedachten gaan sneller dan de pen: geschreven tekst moet vaak worden herlezen om de draad van het verhaal terug te vinden.
 - hoofdletters worden niet gebruikt of staan op de verkeerde plek.
 - het binnen de lijntjes schrijven wordt niet volgehouden.
 - leestekens worden nauwelijks of juist overmatig gebruikt.
- dit komt veel voor bij kinderen met ADD.

Bij rekenen kun je denken aan wat ze noemen een rekenstoornis, ook wel rekendyslexie/discalculie genoemd.

Dit komt ook veel voor bij kinderen met ADD.

Het gaat hier vooral om de leerstof van optellen, aftrekken, het vermenigvuldigen van breuken, werken met decimale breuken, (kommagetallen) en sommen met het metriek stelsel.

In ruil daarvoor heeft het kind meestal talenten op sociaal en creatief gebied, het is vaak goed in handvaardigheid of heeft technisch inzicht en is analytisch aangelegd.

Bij analytisch aangelegd zijn moet gedacht worden aan het dieper nadenken en onderzoeken van informatie.

Vaak zijn deze kinderen heel nieuwsgierig in het "hoe en waarom" iets zo is. Waarom moet dit zo? Of waar ga je heen?

Op latere leeftijd zal dit veel terug te vinden zijn in het onderzoeken van diepere en achterliggende gedachten.

Ook wordt er dan vaak vooruit gedacht waardoor een probleem groter wordt gemaakt of juist in het hoofd van de ADD'er al speelt.

Het analyseren van een gesprek of een gebeurtenis komt vaak voor bij ADD'ers. Ze zijn dan soms in gesprek in hun hoofd en is een oorzaak omdat de informatie niet of te traag wordt verwerkt.

Dit kan bijvoorbeeld om kritiek op gedrag zijn wat geanalyseerd wordt of een ander probleem waar ADD'ers niet mee kunnen omgaan en zij zullen dit zien als een aanval.

Hier vallen onder: prikkels, sensaties, informatie, herinneringen, toekomstperspectieven, kritiek, complimenten, geluiden, gesprekken, geuren, kleuren, liedjes etc.

Dit alles wordt dan geanalyseerd en is te zien in de uitdrukking op het gezicht van de ADD'er.

Als het iets grappigs is wat ze meegemaakt hebben dan zal er een glimlach verschijnen maar is het iets wat als negatief ervaren wordt, dan zal er een verdrietige blik te zien zijn waardoor de aandacht tijdens school of werk etc. hieronder lijden omdat de aandacht teveel naar het probleem zal gaan in plaats van zich te focussen op wat belangrijk is op dat moment.

Hierdoor kan ook vergeetachtigheid optreden en afkeer voor langdurige taken die aandacht vragen.

Soms kan het handig zijn het kind apart te laten werken in de klas of in een ander lokaal.

Dit is ook effectief bij het maken van huiswerk.

3 Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met ADHD/ADD, waardoor er meer begrip ontstaat?

Het kan zijn dat met de begeleiding van AD(H)D kinderen regels en structuur regelmatig en duidelijk herhaald moeten worden, maar op lange termijn heeft het een positief effect op het kind en ook voor de ouders en de leerkracht kan het meer energie opleveren dan energie kosten.

Het geven van materiële cadeautjes is leuk, maar uiteindelijk zal een kind altijd een cadeau verwachten als het goed gedrag vertoont en dat is niet de bedoeling. Het kind zal moeten leren dat het niet altijd iets kan krijgen en moet onderscheid kunnen maken tussen de waarde van geld en de waarde van positieve aandacht krijgen.

Dit zijn gelijk de methodes die je thuis en op school toe kunt passen.

Als spw'er begeleid je de kinderen op dezelfde manier.

Er zijn ook verschillende activiteiten die de omgang tussen kinderen positief kunnen bevorderen.

Denk dan aan activiteiten waarbij onderling samengewerkt moet worden, bijvoorbeeld door een balspel te doen, een knutselactiviteit waarbij iedereen in de klas een gedeelte maakt, een opdracht, kinderen samen laten bedenken hoe zij zelf graag behandeld zouden worden en dit terug laten komen in een spel.

Als het kind onrustig gedrag vertoont, kan het helpen om het kind toe te staan om eventueel een stukje te gaan lopen in de school.

Er moet wel duidelijk vermeld worden dat het kind in de school moet blijven en in de buurt van de klas, zodat het kind niet door de hele school heen gaat rennen of naar buiten gaat.

Het kan daarbij ook handig zijn om een ander kind mee te laten lopen.

Zo geef je het kind de rust die het op dat moment nodig heeft maar ook geef je het kind een gevoel van vertrouwen.

Het kan ook zo zijn dat je het kind iets geeft om naar een collega te brengen of iets naar de papierbak te brengen, thee/koffie halen, kopieer werk, etc.

3.3 Het beleid van De Delftse Montessorischool:

Het beleid van de school is hierin wat minder algemeen in vergelijking met andere basisscholen.

Het is mogelijk om het kind alleen te laten werken en ook de activiteiten worden bij elk kind apart aangeboden omdat dit het Montessori beleid is.

Dit kan dus een positief effect hebben op het kind met AD(H)D omdat het beleid uit gaat van het feit dat ieder kind uniek is en ieder kind op zijn/haar eigen tempo kan werken.

Ook is het werken met materialen heel geschikt.

Het kind met AD(H)D kan hier meer baat bij hebben omdat zij vaak visueel zijn ingesteld en de zichtbaarheid van de taken kan daardoor positief beïnvloed worden.

Ook is het mogelijk om veel met de computer te werken bij bijvoorbeeld verhaaltjes maken, waardoor het kind niet hoeft te schrijven en zo slordig schrijven kan omzeilen.

Natuurlijk is het wel belangrijk dat het schrijven geoefend wordt want een dictee of een taalles moet in een schriftje gemaakt worden. Verder wordt er veel aandacht besteed aan het oefenen van taal en rekenen en krijgen zij eventueel huiswerk mee om dit thuis met de ouders bij te schaven.

3.4 Praktijksituaties:

1 Zo is J. heel slecht in lezen en schrijven en kan slecht zijn concentratie houden.

J. zei: "ik vind het heel erg moeilijk om te lezen".

Ik zei: "zullen we dan samen gaan lezen?".

J. zei: "waarom moet dat dan?".

Ik zei: "je wilt toch beter kunnen lezen?".

J. zei: "dat is zo maar ik vind het niet leuk om te lezen".

Ik zei: "ik ga wel naast je zitten en dan lees jij hardop voor uit je boek".

J. zei: "dat is goed".

Ik ben naast hem gaan zitten en J. leest voor uit zijn boek.

Reflectie op mijn eigen handelen:

Ik vind dat ik in deze situatie goed heb gehandeld.

Dit is zoals mijn stagebegeleidster het heeft geadviseerd om zo te handelen.

2 A. heeft heel veel moeite met schrijven en lezen.

A. Vraagt: "juf, zou je mij willen helpen met een taalles?".

Ik zei: "dat is goed, wat begrijp je niet aan deze les?".

A. Zegt: "ik begrijp niet hoe je woorden met 'pje' en 'tje' moet maken."

Ik zei: "dat doe je door de woorden eerst te zeggen hoe ze nu staan, bijvoorbeeld, boom en daarna zet je er 'pje' achter.

Dan krijg je dus "boompje".

A. Zegt: "oh ja, nu snap ik het".

Maar ze blijft er toch problemen mee houden.

A. krijgt nu huiswerk mee om haar Nederlandse taal te oefenen in overleg met mijn stagebegeleidster.

Reflectie op mijn eigen handelen:

In deze situatie heb ik ook juist gehandeld.

Ik volg de afspraken met mijn stagebegeleidster.

3.5 vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling, het literatuur onderzoek en mijn mening:

Beleid van de school en mijn eigen handelen, komt het overeen?

Ik heb naar aanleiding van het beleid van de school een interview gehouden met de directeur van de school, Bart Loman.

Dit interview heb ik al in hoofdstuk 1 beschreven.

Hij vertelde dat er geen speciaal beleid is voor kinderen met AD(H)D.

Ook mijn stagebegeleidster heeft mij verteld dat zij geen speciaal beleid hebben voor kinderen met AD(H)D.

Dit geldt voor de omgang met de kinderen maar ook voor methodes die er gebruikt worden.

Ook de begeleiding van de kinderen door een spw'er heeft geen speciale methodes voor het begeleiden van kinderen met AD(H)D.

Het Montessori onderwijs is al heel vrij en er wordt altijd naar het individuele kind gekeken.

Het hangt af van de behoeftes en wensen van het kind welke eventuele hulpmiddelen, methodes en begeleiding er nodig zouden kunnen zijn.

De tips en methodes die in dit hoofdstuk staan beschreven verwijzen hier naar. Verder wordt er niet met pictogrammen gewerkt.

Dat wordt alleen in het speciaal onderwijs gebruikt als het gaat om kinderen met het syndroom van down of kinderen met een autistische stoornis.

AD(H)D is geen autisme.

Ik heb mij als spw'er aan dit beleid te houden en heb hier verder geen invloed op om eventueel afspraken te veranderen.

Dit is voor mijn gevoel ook niet nodig omdat ik achter het beleid van de school kan staan.

Het Montessori onderwijs spreekt mij wel erg aan.

Literatuur:

Ik heb veel overeenkomsten gevonden in het beleid van de school en de literatuur die ik er op nagekeken heb.

Er is veel aandacht voor het individuele kind, meer nog dan op ander scholen. De meeste methodes die ik in de literatuur gevonden heb komen wel overeen met de methodes die het beleid van de school hanteert.

Het is normaal om een kind alleen te laten werken indien het nodig is en het kind wordt goed gestimuleerd in het zelfstandig proberen te werken.

In de praktijk is er veel mogelijk en kan er in overleg met de leerkracht of de intern begeleider en zorgcoördinator van de school een aantal aanpassingen plaatsvinden als het kind daardoor beter functioneert.

Ook wordt er doormiddel van een sociale kaart goed bijgehouden hoe het gedrag en het kind zich ontwikkelt en worden daar de activiteiten op aangepast zodat het kind toch op zijn eigen niveau mee kan draaien in de klas.

Alleen in het uiterste geval zal er een gesprek plaats vinden met de ouders voor eventueel een andere school.

Reflectie op mijn eigen handelen:

Ik kan mij wel vinden in het beleid. Soms vind ik het jammer dat ik zelf nooit op een Montessorischool heb gezeten, omdat ik zelf gemerkt heb dat er veel aandacht is voor visueel leren en dan in het bijzonder met het werken met materialen tijdens het rekenen.

3.6 Antwoorden op de subvragen van het thema begeleiden van drukke kinderen en kinderen met AD(H)D:

Antwoord op mijn subvraag:

Hoe kun je het beste omgaan met drukke en AD(H)D kinderen?.

Hier is het antwoord duidelijk gevonden.

Het gaat vooral om positieve aandacht geven en niet te veel straffen als het kind niet het gewenste gedrag vertoont.

De juiste activiteiten aanbieden en na gaan waar het kind behoefte aan heeft, komt heel duidelijk terug.

Op deze manier kun je voorkomen dat het kind negatief gedrag gaat vertonen omdat het gedrag van het kind meestal zelf al aangeeft dat het emmertje overloopt.

Antwoord op mijn subvraag:

Welke methodes zijn er?.

Ook deze vraag is heel helder te beantwoorden.

Er zijn heel veel methodes die kunnen bijdragen aan een positieve omgang tussen kinderen en het bevorderen/stimuleren van gewenst gedrag.

Op lange termijn zal dit veel meer energie opleveren dan energie kosten.

Antwoord op mijn subvraag: **Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D zodat er meer begrip ontstaat ?**

Deze subvraag is ook heel goed te beantwoorden.

Wat niet wil zeggen dat ik er vanuit ga dat iedereen nu begrijpt wat AD(H)D is, maar door het kind soms toe te staan even iets anders te gaan doen als het teveel moeite kost om de concentratie te behouden kan er veel meer uit het kind gehaald worden en zal ook op langere termijn dit een positief effect hebben op de leerprestaties.

Hoofdstuk 4

4.1 Subvragen:

1 Kunnen kinderen met AD(H)D terecht in het reguliere onderwijs of moeten zij naar het speciaal basisonderwijs?

Kinderen ondersteunen bij het planmatig werken.

2 Hebben kinderen met AD(H)D psychosociale problemen?

Aspecten van leerproblemen, handicaps en eerstoorntissen herkennen in het gedrag van kinderen.

3 Hoe kan ik als spw'er een positieve bijdrage leveren aan de begeleiding, de communicatie en de zorg voor het kind met AD(H)D ?

Kinderen stimuleren om hun sociale vaardigheden en zelfstandigheid te vergroten.

4.2 Literatuur onderzoek:

Boeken:

175 veel gestelde vragen en antwoorden overwegend onoplettend type
(Door- Karin Windt)

ISBN: 9020957244

Internetbron:

www.hersenstorm.com

1 Kunnen AD(H)D kinderen terecht in het reguliere onderwijs of moeten zij naar het speciaal basisonderwijs?

In het literatuur onderzoek komt naar voren dat er geen speciale richtlijnen zijn voor het kind.

Een ADHD'er is niet dom, maar heeft moeite om zich te concentreren. In het algemeen zijn kleine(re) groepen daarom het meest geschikt, om de logische reden dat een kind daarin minder snel wordt afgeleid en meer aandacht heeft voor het werk. Een adequate begeleiding door de leerkracht en eventueel remedial teaching zijn ook voorwaarden, al valt het in de huidige onderwijssituatie natuurlijk niet mee om dat te realiseren.

Vaak hebben AD(H)D kinderen problemen met de fijne motoriek en/of een houterige grove motoriek. Behalve remedial teaching kan ook fysiotherapie hier een goede ondersteuning bieden.

Een algemeen advies voor een schooltype is nauwelijks te geven. Dat hangt onder andere af van de mate waarin een kind er last van heeft. AD(H)D leerlingen verschillen immers net zoveel van elkaar als andere kinderen. Per kind zal dus gewoon moeten worden bekeken welk soort onderwijs het best bij hem past. Pas als een kind op een reguliere basisschool nauwelijks te handhaven is - ook niet met behulp van medicatie - of heel veel moeite heeft om bij te blijven wordt het Speciaal Basisonderwijs een optie. Dat kan het kind helpen om verder te komen.

Wel zijn er verschillende hulpmiddelen en materialen beschikbaar, maar velen zijn ook erg kostbaar waardoor het niet door elke school wordt aangeschaft. Voor kinderen die AD(H)D in extreme mate hebben zijn er ook speciale vakanties en weekendjes weg, maar daar zijn ook kinderen met andere stoornissen bij en dit is net als in het speciaal onderwijs alleen voor kinderen die echt extreem AD(H)D of een andere stoornis hebben waardoor functioneren met andere leeftijdsgenoten bijna onmogelijk is en ook thuis vaak niet te handhaven zijn. Verder Kunnen stichtingen als Stichting Balans, Impuls en de Landelijke vereniging voor ouders met kinderen met ontwikkeling, gedrag en leerproblemen. etc. Een uitkomst bieden om informatie aan te vragen voor dergelijke hulp als ouders er zelf niet uitkomen.

De methodes zijn in hoofdstuk 3 al besproken als het verder gaat om de begeleiding van de kinderen tijdens de lessen in de klas en thuis als het aankomt op belonen en straffen en de mogelijkheid om het kind een 'time-out' te geven als het kind te onrustig wordt.

Zo voorkom je dat andere leerlingen in de klas gestoord worden bij hun werk en niet teveel last ondervinden van het kind met AD(H)D.

2 Hebben kinderen met AD(H)D psychosociale problemen?

Om de stoornis ADHD te begrijpen is het van belang dat het kind hierover goed geïnformeerd wordt. Er ligt hier een taak voor de maatschappelijk werker, maar ook voor de leerkracht, de ouders en het kind zelf.

Door er veel over te lezen krijgen het kind, de ouders en de omgeving inzicht in de specifieke vorm van ADHD. Daardoor kan het kind onder begeleiding van de omgeving problemen beter ordenen en onderkennen als symptomen van ADHD.

Door inzicht te krijgen in de oorzaak van AD(H)D kan de cliënt ook begrijpen dat het gaat om een neurofysiologische stoornis. Dit betekent dat er met hun persoonlijkheid niets mis is maar een bepaald deel van de hersenen niet goed functioneren waardoor leerproblemen ontstaan.

Vanuit het inzicht moeten zowel het kind als de omgeving tot acceptatie komen van de stoornis. Als het kind op jonge leeftijd niet accepteert of geaccepteerd wordt in de omgeving en er wordt te weinig aandacht aan besteed, kan dit op latere leeftijd leiden tot een proces van rouw, waarin het kind de fasen van ontkenning, woede, depressie en aanvaarding kan doorlopen.

Het is daarom heel belangrijk dat ook de omgeving zich hier in verdiept en deze fasen herkennen om het kind te kunnen ondersteunen.

Het kind moet kunnen begrijpen dat het verantwoordelijk is voor het beheersen van het gedrag en de problemen die kunnen ontstaan door de AD(H)D stoornis. Familie, vrienden en collega's kunnen echter met voldoende kennis over AD(H)D, niet alleen meer begrip opbrengen maar ook het kind behulpzaam zijn, wanneer het kind bijvoorbeeld te veel praat en impulsief gedrag vertoont.

Dit is ook belangrijk om passende activiteiten aan te bieden op school.

Verder is gedragstherapie een optie.

Gedragstherapie lijkt iets ingewikkelds, maar dat is het niet. In principe passen ouders en leerkrachten elke dag gedragstherapie toe. We leren onze kinderen gewenst gedrag aan door positief te reageren als ze zich goed gedragen. We leren ze negatief gedrag af door het te negeren of straf te geven als ze zich misdragen. Dat heet 'opvoeden'!

3 Hoe kan ik als spw'er een positieve bijdrage leveren aan de begeleiding, de communicatie en de zorg voor het kind met AD(H)D ?

Kinderen met ADHD brengen hun ouders en leerkrachten in verlegenheid omdat ze zich niet gemakkelijk laten opvoeden. Door hun onvoorspelbare gedrag maken zij het de volwassenen erg moeilijk om kalm en positief te blijven reageren. Gewone opvoedkundige maatregelen lijken verspilde moeite. De kinderen vervallen steeds weer in dezelfde fouten. Het lijkt wel of alle corrigerende woorden het ene oor in en het andere weer uitgaan.

Het gevaar bestaat dat ouders en kind of leerkracht en kind het contact met elkaar zo veel mogelijk gaan vermijden. Dat is niet zo vreemd als het lijkt: het opvoeden of onderwijzen van een kind met AD(H)D kan behoorlijk moedeloos maken. Maar door het contact te vermijden, verliezen de ouders ook het zicht op de positieve kanten van het kind. Het gevolg kan zijn dat er een negatieve spiraal wordt ingezet, waarbij de relatie tussen ouders en kind gekenmerkt wordt door onmacht, verdriet en het gevoel te falen. Gedragstherapie of oudertraining kan een middel zijn om deze situatie terug te draaien.

De leerkracht kan zijn verdraagzaamheid voor kinderen met ADHD vergroten door meer informatie in te winnen over deze stoornis, zodat hij een goed onderscheid kan maken tussen onwil en onvermogen. Kinderen met ADHD verschillen net zoveel van elkaar als andere kinderen, dus het is belangrijk om over dit specifieke kind informatie in te winnen, bij de ouders en bij leerkrachten die het kind eerder in de klas hadden.

Binnen de basisschool is de Intern Begeleider (IB'er) verantwoordelijk voor de zorg voor kinderen met gedrags- en leerproblemen en voor de begeleiding en training van individuele leerkrachten. De IB'er is het aanspreekpunt voor ouders en hulpverleners over voorzieningen binnen de school.

Een aantal maatregelen, die ontwikkeld zijn om kinderen met ADHD te ondersteunen in het leren op school, komen alle kinderen ten goede. Deze maatregelen kunnen in een klas worden ingevoerd en na een afgesproken periode (bijvoorbeeld tussen twee schoolvakanties) worden geëvalueerd. Soms zijn dit 'basisniveau' maatregelen al voldoende om het functioneren van de ADHD leerling(en) te verbeteren.

Als dat niet zo is, zijn maatregelen gericht op het individuele kind op zijn plaats. In de interventie ' Druk en ongeconcentreerd in de klas, uit de jeugdgezondheidszorg ' worden het basisniveau en de individuele maatregelen systematisch uitgewerkt.

De begeleiding van de spw'er in de klas ten opzichte van kinderen met AD(H)D kan een extra ondersteuning voor de leerkracht zijn.

Doordat de spw'er apart het kind kan begeleiden kan er op deze manier meer rust in de klas zijn.

-Zorg voor duidelijke structuur, zoals een duidelijk dagindeling en duidelijke regels. Een kind met ADHD heeft deze structuur van buitenaf nodig.

-Geef het kind duidelijke en haalbare opdrachten, waarbij u rekening houdt met de beperkingen van uw kind. Zorg er voor dat u altijd maar één opdracht tegelijk geeft.

-Wees alert op goed gedrag en beloon dit door het geven van complimenten en aandacht.

-Praat met de leerkrachten over ADHD en de benadering van uw kind.

-Geef het kind interessante en prikkelende taken, anders dwaalt de aandacht van het kind te snel af.

-Zorg er voor dat er ook ruimte is voor het kind om zijn energie kwijt te kunnen en zich lekker uit te leven. Geef duidelijk aan wanneer dit wel kan en wanneer niet.

Ga in geen geval een discussie aan als het voor het kind teveel wordt en laat het kind even met rust.

4.3 Het beleid van De Delfste Montessorischool:

Het beleid van de school is ook op dit vlak niet zo heel erg algemeen.

Ten opzichte van andere reguliere basisscholen is er meer mogelijk als het om de begeleiding van het kind aankomt.

Er wordt heel veel gedaan om het kind toch op school te houden en ook hier geldt, net als in het vorige hoofdstuk, dat het kind de juiste begeleiding krijgt en alleen in het uiterste geval wordt doorverwezen naar speciaal onderwijs.

Er is in het Montessori onderwijs veel mogelijk als het gaat om het kind apart laten werken en ook een time-out is mogelijk.

Iets wat op andere scholen vaak niet mogelijk is omdat het beleid daar vaak strenger en algemener is.

Je ziet dit vooral terug in de ruimte die de kinderen in en om de school krijgen en ieder kind als een eigen individu wordt gezien.

4.4 Praktijksituaties:

1)

P. is een jongen van 7 jaar met autisme.

Hij kwam vorig schooljaar een jaar over uit Amerika met zijn ouders en zusje omdat zijn vader hier een baan had voor een jaar bij de TU in Delft.

P: was heel erg druk en kon absoluut niet stil zitten.

Zijn moeder was bijna iedere dag in de klas aanwezig om op P. te letten en te zorgen dat hij een beetje rustig bleef.

Dit omdat hij in paniek raakte als zijn moeder er niet was.

Zijn moeder gaf soms een praktijk les met een groepje van 5 kinderen waar P. dan niet altijd bij was.

Als mijn stagebegeleidster te druk was met andere kinderen dan lette ik op hem. Zo gebeurde het een keer dat P. weer heel erg overstuur was.

Ik sprak hem aan in het Engels maar hij verstond ook de Nederlandse taal en soms gaf hij in het Nederlands antwoord.

Met zijn ouders spaken wij altijd Engels.

Zij leerden wel Nederlands.

Ik vroeg aan P. "wat is er aan de hand?"

P. zei: "ik kan mijn moeder niet vinden misschien is ze wel ontvoerd!"

Ik zei: "Dat zal wel mee vallen hoor, ze is gewoon in de school."

P. zei: " Dat kan niet want ik zie haar niet "!

Ik zei: " doe even rustig, ze is gewoon in de school en geeft les aan andere kinderen "

P. zei: " ik geloof je niet, ze hebben haar ontvoerd "!

P. werd maar niet rustig en toen heb ik hem gezegd: " jij moet even een time out nemen want dit gaat zo niet ".

P. zei: " dat wil ik niet "!

Ik zei: " dat moet wel, ik zet je nu even in de hoek waar je van Arina je time out mag hebben en dan blijf je even rustig zitten ".

Uiteindelijk bleef hij zitten maar werd pas rustiger toen zijn moeder de klas weer in kwam.

Reflectie op mijn eigen handelen:

Ik heb het redelijk goed aangepakt in deze situatie.

Toch kon het wel beter maar het is heel erg moeilijk om met een kind met autisme om te gaan die ook nog eens heel druk is en in zijn hoofd van alles denkt.

Zeker als je maar twee ochtendjes stage loopt, kun je niet echt een band opbouwen met het kind.

Een band is voor een spw'er in de omgang met kinderen met een autistische of AD(H)D stoornis, heel belangrijk omdat het hier gaat om het vertrouwen wat het kind in jou als spw'er moet hebben.

2)

Een jongen die J, heet is nogal een grappenmaker in de klas.

J. kan wel redelijk goed mee komen maar heeft er niet zoveel zin in.

Ik vroeg aan J.: "wat ben jij nu weer aan het doen?Ik vind het niet zo leuk van je dat je zo heen en weer loopt als je eigenlijk met je werk bezig moet zijn ".

J. zei: " nou gewoon, ik heb geen zin ".

Ik zei: ga nu even wat doen want zo komt je rekenmanieren niet af hoor".

J. zei: "maakt mij niet uit, ik heb toch al veel gedaan."

Ik zei: " dat wil ik dan wel even zien, laat mij maar even kijken hoever je bent ".

J. zei: " ja maar ik mag best wel even lopen van Arina ".

Ik vroeg aan Ariana, de stagebegeleidster: " mag J. even lopen "?

Ariana zei: " nee dat mag hij niet want hij moet eerst even zijn rekenmanieren afmaken ".

Als dat af is dan is het bijna pauze en kan hij best wel even lopen ".

Ik zei tegen J: "je mag straks als je klaar bent met je rekenmanieren even lopen, dat is nu met mij en Arina afgesproken".

J. zei: "okee, is goed, ik doe het wel weer."

Daarna is J. weer aan het werk gegaan en toen het af was, heeft hij even mogen lopen door de school.

Reflectie op mijn eigen handelen:

In deze situatie ging het redelijk goed maar het blijft nog wel moeilijk om kinderen aan het werk te houden.

Gelukkig gaat het elke keer weer beter.

4.5 Vergelijking in de overeenkomsten en de verschillen tussen de praktijk, het beleid van de instelling, het literatuur onderzoek en mijn mening:

Het beleid van de scholen mijn eigen handelen, komt het overeen?

Over het algemeen kunnen kinderen met AD(H)D heel goed in het reguliere basisonderwijs meedraaien.

Vooraf in het Montessori onderwijs gaat dit heel erg goed.

De kinderen hebben veel vrijheid en hebben de mogelijkheid om zo nu en dan even iets alleen te gaan doen of even hun "teveel" aan energie kwijt te raken door een rondje te lopen of een juf of meester of de conciërge te helpen.

Kinderen die het nodig hebben worden individueel begeleid en het hangt af van het kind in welke mate die begeleiding is en verder gebruiken zij ook vaak medicatie wat het kind helpt om minder chaotisch te zijn.

In sommige gevallen zal een kind meer gebruik mogen maken van de computer en zal er een schema zijn waarmee het kind zelf kan zien wat hij/zij nog aan taken moet doen en kunnen zij dat eventueel samen met een juf of meester inplannen door een schema in hun werkmap te plaatsen die elke week samen met de juf of meester ingevuld wordt.

Als spw'er kun je door middel van gemaakte afspraken het kind apart begeleiden met de taken.

Ik vind dit heel positief en zou in het reguliere onderwijs wel wat meer mogen worden toegepast.

Literatuur:

Ik heb wel wat overeenkomsten gevonden in het beleid van de school en de literatuur die ik erop nagekeken heb.

Het beleid van de school geeft leerlingen wel redelijk de vrijheid om zich even rustig terug te trekken of apart te werken als dat nodig is.

In de literatuur wordt regelmatig over een 'time out' gesproken.

Dat werkt in de praktijk heel goed.

Ook het regelmatig herhalen van gemaakte afspraken werkt positief.

Speciaal onderwijs komt eigenlijk pas aan bod als het kind aan het vereiste niveau voldoet en juist omdat er ruimte is voor het kind om zich even te bewegen, werkt dit alleen maar positief.

De emoties van een kind blijven op deze manier ook onder controle.

Voor mij als SPW'er wordt de omgang makkelijker omdat je ook af toe een kind zijn/haar gang kan laten gaan zonder boos te worden.

Reflectie op mijn eigen handelen en mijn mening:

Mijn mening is daarin wel positief.

Een kind krijgt de kans om toch zichzelf te blijven en ik kan mij hier wel in vinden.

Het beleid van de school voldoet wel aan mijn verwachtingen en wat ik in de literatuur heb teruggevonden.

4.6 Antwoorden op de subvragen van hoofdstuk 4:

Het antwoord op de subvraag:

Kunnen kinderen met AD(H)D mee in het reguliere onderwijs of moeten zij naar speciaal onderwijs?

Hier is het antwoord duidelijk 'nee'.

Een kind kan best mee in het reguliere onderwijs, als scholen er maar wat meer aandacht en energie aan besteden.

Het Antwoord op de subvraag:

Hebben kinderen met AD(H)D psychosociale problemen?

Is het antwoord duidelijk 'ja'.

Dit kan voorkomen worden door het kind te accepteren zoals het is en heel duidelijk grenzen aangeven en gestructureerd werken is daarbij heel erg belangrijk.

Het antwoord op de laatste subvraag:

Hoe kan ik als spw'er een positieve bijdrage leveren aan de begeleiding, de communicatie en de zorg voor het kind met AD(H)D ?

Is het antwoord:

Zorg dat er voldoende tijd en ruimte voor het kind is en apart van de klas zich af en toe af kan zonderen en doormiddel van positief gedrag belonen en uitzoeken wat het kind nodig heeft, zou er voldoende begeleiding kunnen zijn om het kind rustig te houden als het allemaal even teveel wordt.

Eindconclusie subvragen en eindtermen van hoofdstuk 1, 2, 3 en 4:

De eindconclusie van hoofdstuk 1 de subvragen:

Subvraag 1. 1.1

Wat is druk?

Druk is een algemeen begrip en moet niet verward worden met een stoornis zoals AD(H)D of een andere vorm van een hyperactiviteitstoornis.

In veel gevallen denken mensen toch vaak dat als kinderen druk zijn, zij gelijk AD(H)D hebben of dat het kind iets mankeert wat niet zo hoeft te zijn.

Het kan namelijk ook een uiting zijn van spanning of stress of iets leuks of belangrijks wat staat te gebeuren.

Bijvoorbeeld sinterklaas, kerst, of iets naars zoals een scheiding van de ouders, de maatschappij etc.

Ook kan het in de genen zitten en zijn andere familie leden zoals vader, moeder, oom, tante, opa of oma etc. vroeger ook druk geweest als kind en zijn er met het volwassen worden overheen gegroeid.

Tegenwoordig is de levenswijze van wat de maatschappij van ons vraagt ook een oorzaak en gaan we helemaal op in het werk, afspraken plannen en allerlei andere prikkels zoals televisie, computerspelletjes en andere informatie die bij ons binnen komt.

Subvraag 2:

Welke kenmerken hebben drukke kinderen?

De kenmerken zijn zoals beschreven in hoofdstuk 1 bijvoorbeeld:

Het niet opletten.

Niet luisteren.

Vaak afgeleid zijn.

Niet reageren op iets dat gezegd wordt.

Teveel op gaan in zichzelf.

Rennen.

Druk praten.

Snel verveeld raken.

Van de hak op de tak springen.

Dit zijn een aantal kenmerken van drukke kinderen.

Als het kind van zichzelf druk is, en het zit in de familie, dan zal het kind er met het ouder worden overheen kunnen groeien en normaal kunnen functioneren.

Subvraag 3:

Hoe begeleid ik als spw'er drukke kinderen? Dit is een lastig te beantwoorden vraag en hangt helemaal af van het kind en waar het kind behoefte aan heeft.

Ook hangt dit af van de werkplek waar je als spw'er werkt en wat het beleid is van de instelling.

Ook zit er verschil in waar je werkt.

Of je nu op een basisschool werkt of in de kinderopvang.

Een basisschool werkt gestructureerd en in de kinderopvang is er wel een bepaalde structuur aanwezig maar daar hebben de kinderen meer mogelijkheid om hun energie kwijt te kunnen.

De eindconclusie van de subvragen van hoofdstuk 2:

Subvraag 1,2.1:

Wat is AD(H)D?

AD(H)D is een hyperactiviteit en aandachtstekort stoornis in de hersenen en ligt heel gecompliceerd waardoor het kind hyperactief reageert en van de hak op de tak springt zonder enige vorm van logica.

Nog maar weinig mensen begrijpen deze stoornis en gaan vaak met zichzelf vergelijken of met andere kinderen of gedrag van anderen waardoor je dus regelmatig opmerkingen te horen krijgt zoals: "iedereen heeft tegenwoordig AD(H)D, dus ik zal het ook wel hebben".

Subvraag 2:

Hoe wordt AD(H)D gediagnosticeerd?

AD(H)D wordt gediagnosticeerd door een gespecialiseerde kinderarts of kinderpsycholoog op doorverwijzen van een huisarts.

De ouders en/of leerkrachten op school signaleren het gedrag bij het kind en na overleg wordt er doorverwezen en zullen er een aantal tests plaatsvinden en zal het kind medicatie krijgen.

Vaak heeft een van de ouders soms zonder het zelf te weten, ook een achtergrond met AD(H)D.

Subvraag 3:

Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D?

Als spw'er begeleid je kinderen met AD(H)D met vaste afspraken met je stagebegeleidster.

En volgens het beleid van De Delftse Montessori school.

Elk kind wordt individueel begeleid en het hangt af van het kind in welke mate het kind begeleiding nodig heeft en waarmee. Niet elk kind met AD(H)D is bijvoorbeeld slecht in taal en rekenen.

Sommige kinderen hebben sociale problemen of zijn juist heel creatief.

De eindconclusie van de subvragen van hoofdstuk 3

Subvraag : 3.1.1

Hoe kun je het beste omgaan met drukke en (AD)H)D kinderen?

Deze vraag is goed te beantwoorden maar het blijft heel lastig om een duidelijk beeld te krijgen van wat AD(H)D nu is. Het verschilt per kind en is afhankelijk van de behoeften van het kind.

Welke methodes zijn er?

Hier is veel over te vertellen. Het hangt af van het kind en in welke mate het kind AD(H)D heeft.

Voor ouders en leerkrachten is dit iets wat zelf ondervonden moet worden en ik hoop met de tips uit hoofdstuk 3 een beetje duidelijkheid te kunnen scheppen.

Helaas ben ik niet bevoegd om ouders door te verwijzen en moet dit allemaal via de huisarts en de scholen en de psychiatrie.

Dit geldt voor alle eindconclusies.

Subvraag 3:

Hoe begeleid ik als spw'er kinderen met AD(H)D, zodat er meer begrip ontstaat?

Dit is een lastige vraag omdat de begeleiding per kind wordt bekeken en aan het niveau van het kind wordt aangepast.

Toch blijft begrip voor AD(H)D kinderen altijd moeilijk omdat iedereen er wel een mening over heeft.

Ook voor volwassenen blijft dit heel moeilijk.

Het is maar net hoe je er als kind maar vooral ook als ouder, en leerkracht, mee omgaat.

De eindconclusie van de subvragen van hoofdstuk 4:

Subvraag 4.1:

Kunnen kinderen met AD(H)D terecht in het reguliere onderwijs of moeten zij naar het speciaal basisonderwijs?

Deze vraag kon ik duidelijk beantwoorden met een `nee`.

Het is heel belangrijk voor het kind om geaccepteerd te worden, ook al is het kind chaotisch en druk, snel in paniek of trager dan een ander kind.

Als het kind mee kan in de klas/ groep, en het krijgt de juiste begeleiding en vrijheid, dan is speciaal basisonderwijs niet nodig.

Kijk altijd naar het kind als individu, ga niet vergelijken met andere kinderen en AD(H)D'ers.

Dit maakt het kind alleen maar onnodig onzeker.

Subvraag 2:

Hebben kinderen met AD(H)D psychosociale problemen?

Ja, kinderen met AD(H)D hebben psychosociale problemen.

Dit kan leiden tot wisselende vriendschappen en als volwassenen vaker problemen met werk en opleiding.

Ook kan op latere leeftijd aanleg voor verslavingen ontstaan.

Dit kan met de juiste diagnose en duidelijkheid en structuur vanaf het moment dat een kind de diagnose krijgt, verminderd worden.

Subvraag 3:

Hoe kan ik als spw'er een positieve bijdrage leveren aan de begeleiding, de communicatie en de zorg voor het kind met AD(H)D ?

Als spw'er kun je de begeleiding positief laten verlopen door duidelijkheid en structuur in de regels aan te brengen.

Probeer het kind bij `lastig` of vervelend gedrag ook op een positieve manier te benaderen.

Maak gebruik van de `ik`boodschap.

Bijvoorbeeld: "Ik vind het vervelend dat je niet luistert naar wat er gezegd wordt". Probeer discussies te vermijden.

Bronvermelding:

Hoofdstuk 1:

Boeken:

Opvoedingsvragen 4-12 jarigen, handleiding voor opvoeders.

(Door MMW Oosterhof- van der Poel)

ISBN: 978920240099

2005

Internetbronnen:

www.Leerwiki.nl-Waarom hebben hebben we het zo druk ?.

Interview Met de directeur Bart Loman en mijn stagebegeleidster (tevens vervangend directrice) Arina Blom van De Delftse Montessorischool.

Hoofdstuk 2:

Boeken:

Aandacht, een kopzorg.
(Door Kathleen nadeau).

ISBN: 90-265-1538-3

1999

-175 veel gestelde vragen en antwoorden overwegend onoplettend type
(Door Karin Windt).

ISBN: 9789055123117

2009

Internet bronnen:

- Stichting Balans, www.balans.nl

-Hersenstorm, www.hersenstorm.nl

-ADHD wat nu? www.adhdwatnu.punt.nl

Hoofdstuk 3:

Boeken:

-Het is ADHD, alles over de kenmerken, diagnose, behandeling en aanpak thuis.
(Door- A.C.Pater Notte, Jan Koenraad Buitelaar).

-Zit stil !op school ! Omgaan met ADHD in de klas.
(Door-R.Bollart).

ISBN: 9020957244

2004

175 veel gestelde vragen en antwoorden overwegend onoplettend type

ISBN: 9789055123117

2009

Internetbron:

website Karin Windt, www.levente.nl

Website ADD, www.sadd.nl

-Stichting Balans, www.balans.nl.

-Stichting Impuls, www.impulsdigitaal.nl

Hoofdstuk 4:

Boeken:

175 veel gestelde vragen en antwoorden overwegend onoplettend type
(Door- Karin Windt)

ISBN: 9789055123117

2009

Internetbron:

www.hersenstorm.com

www.levente.nl

www.impulsdigitaal.nl

